

שבתאי, מ', קסן, ל', (עורכות) (2005). מולועלם – נשים ונערות יוצאות אתיופיה במרחבים, עולמות ומסעות בין תרבויות. תל-אביב. לשון צחה.

מסע בין הרצוי למצוי

מירי לויין-רוזליס (2006) חברה ורווחה כ"ו חוברת 2 עמ' 239-242

מסע בין הרצוי לבין המצוי, בין הנשאף, הנשגב, הקדוש לבין החול, היומיומי, האפור ולעיתים קרובות הכואב, מתקשר אצלי לקהילה של יוצאי אתיופיה מימי ראשית הכרותי איתה בעת מבצע משה ב-1984 ולאורך השנים מאז. ההתעלות שבמסע הרגלי לירושלים הקדושה זבת החלב והדבש, והתקוות התלויות במסע הופרו כשהפך המסע למסע בלהות, שהביא בסופו את בני הקהילה לישראל של חולין, של קשיים, של אי הבנות. המסע הזה ממשיך עדיין כשהוא מקבל פנים שונות, במרחבים השונים ובעולמות שבהם צועדים בני הקהילה בשאיפה, מצד אחד להשתלבות מלאה בחברה בישראל, ומן הצד השני לשמור על זהותם הייחודית, ולתרום מן העושר התרבותי שלהם לפסיפס המורכב של החברה בישראל.

הספר שלפנינו בחר לתאר חלק מהמסע הזה מנקודת מבט חשובה ומעניינת – עולמן של הנשים והנערות. במעבר החד שבין אתיופיה לישראל מצאו עצמן הנשים נזרקות אל עין הסערה. תפקידן המסורתי כאחראיות לבית, למשפחה לילדים הצעירים, שהיה באתיופיה מבחינה מסוימת מאחורי הקלעים, קיבל בארץ דגש שונה ושם אותן בקדמת הבמה הלא מוכרת שמכריחה אותן ללמוד ולהסתגל לתפקידים שונים משהיו רגילות להם בעבר, מצב שמשנה את יחסיהן עם בני זוגן, הוריהן, ילדיהן ובכלל. ולא תמיד לטוב. הספר מזמן לנו הצצה לנקודת זמן במעבר בין תרבותי שהוא כבר לא "שם" אבל עדיין לא "כאן". נקודה של התלבטויות, הצלחות וכאב.

היריעה שנפרשת בספר רחבה מאד ועוסקת בנושאים מגוונים, שכמעט בכלם ממשיכה התמה של מסע בין הרצוי למצוי לעבור כחוט השני. הנושא מוצג בניתוח פרופילי הזהות של נערות יוצאות אתיופיה שמציגה עינת שגב. שאלות על משמעות הדת, וקיום הדת, שימור ושינוי מובאות במאמרו של אורנה דונת ויעל זוהר גבאי, בראי של דפוסי הבחירה שעושות בנות ביחס לאופי שרותן הצבאי. ובאותו הקשר של הדת, מוצגות המשמעות המורכבות של השינוי בדיני הטומאה והטהרה, הן במאמרה של ליסה ענתבי ימיני והן במאמרים נוספים כמו מאמרו של טלי סגל וקרן ספיבק שעוסק בשינוי ושימור של נוהגי הריון ולידה במערכת הבריאות הישראלית השונה כל כך ממה שהיה "שם". שאלות קרובות של בריאות וחולי נדונות במאמרו של שריל מנדלינגר וג'ולי צוויקל, שעוסק במקביל ובעיקר בהשפעות ובקשרים בין דוריים. יחסים בין דוריים נדונים גם במאמרו של אריאלה פרידמן, מרים גולן, רונית אבן זהב ושמחה גתהון, ובמאמרו של ליאורה סימונשטיין ואיילת שפי צנקל. כל המאמרים האלה, מאירים

באופן כזה או אחר את משמעות ההורות בחברה משתנה, במצבים שהם לא תמיד ברורים ואף פעם לא פשוטים. שאלת היחסים המשתנים והשונים כל כך בין המינים נדונה דרך המשקפיים של בחירת בני זוג, במאמרה של אורית פרדה-לקאו-אליעד. גם שלוה וייל במאמר הפתיחה סוקרת בהרחבה את הנושא הזה. פן אחר של אותם יחסים – נושא האלימות במשפחה מוצג במאמרו של לאה קסן, גיתה סופר וליאת קידר, המאמר מראה כיצד שימור של נורמות תרבותיות בסביבה משתנה, העלמות מנגנונים "מרככים" והתערבות לא מושכלת מעצימים את התופעה העצובה הזו. כמו במאמר זה, גם במאמרים אחרים אנו רואים את התפקיד המשמעותי שיש לחברה הקולטת, כולה או נציגים שלה, בהקלת תהליך השינוי או בהפיכתו לבלתי נסבל, עם כל המגוון האפשרויות בין שני הקצוות האלה. מבחינה זו כאמור מציג הספר מראה, לא תמיד מחמיאה, ליכולת או לרצון הלמידה של החברה הקולטת, לסובלנות שלה וגם לדעות הקדומות והלחצים. הספר מזכיר לנו כל הזמן שהתהליך הזה של שינוי וקליטה הוא תהליך מרובה שחקנים, ואיננו עניינם של הנקלטים בלבד. הספר מזכיר לבני החברה הקולטת את תפקידם, בהראותו שתהליך הקליטה איננו יכול בשום אופן להיות באחריותם הבלעדית של העולים.

היריעה הרחבה הזו היא כוחו של הספר. כשמו – הוא מכיל עולם ומלואו. הוא מאפשר לקורא לקבל תמונה רב ממדית ומורכבת של תהליך המסע הבין-תרבותי, תהליך שלא פחות משהו מביא לקורא הותיק בארץ ידע על יוצאי אתיופיה, משקף לאותו קורא את עצמו, את מקומו באותו מסע ואת תרומתו למהלך הדרך.

הספר עצמו הוא אנלוגיה לאותו מסע בין הרצוי למצוי. נראה שהוא לא לגמרי מצא את מקומו בין ספר המציג עבודות מדעיות בתחום שבו הוא מנסה לטפל, לבין ספר שמציג סיפור או סיפורים שהם סיפור פרטי או של קבוצה. חלק גדול מדי מן העבודות הן לא כאן ולא כאן. רמת המאמרים המוצגים בספר איננה אחידה, לא מבחינת רמת המחקר, רמת העניין, אופן הצגת הנושא, רמת הכתיבה, ובעיקר מבחינת יכולת ההמשגה והסקת המסקנות מן הממצאים.

ישנם כמה מאמרים טובים. הסקירה של שלוה וייל בפתיח הספר מציידת את הקורא שאינו מצוי בנוהגי העדה ובהיסטוריה שלה, ברקע שמאפשר את המשך המסע בין דפי הספר. מעניין מאד גם מאמרה ליסה ענתבי – ימיני ומושג ה"מרחב", משמעותו והשינויים שחלו בו, מאיר גם נושאים שהמאמר לא דן בהם, באור שונה ומחדש.

מאמרו של לאה קסן, גיתה סופר וליאת קידר מאיר באופן אינטליגנטי ומרתק את האינטראקציה המורכבת שבין הנוהגים התרבותיים של יוצאי אתיופיה שם ופה, לבין אי הבהירות שיוצרים תהליכי השינוי, ולבין האופן שבו הם מטופלים על ידי סוכנויות של החברה הקולטת והשפעת כל אלה ביחד על התגברות של אלימות בין בני זוג. המאמר מציג גם מסקנות מעשיות לפתרון, לפחות חלקי של הבעיה.

מאמרו של אורנה דונת ויעל זוהר גבאי, מנסה לבחון את סוגית שירות הבנות יוצאות אתיופיה בצה"ל באמצעות בחינת המניעים לבחירה בשירות לאומי חילוני. למרות ההגדרה הפורמאלית של המחקר, הממצאים שלו הולכים

הרבה מעבר ומעלים סוגיות מהותיות כמו הזהות הנשית, הזהות הדתית, עצמאות ואינדיבידואליות, כל אלה כחלק מההתמודדות של הנערות עם מקומן בחברה הישראלית, ובו זמנית מול משפחתן ומסורתן.

את איטיות השינויים התרבותיים, והעברה בין-דורית של מסורות תרבות, תוך מציאת "פתרונות" שמאפשרים הסתגלות למרות שימור האמונות המסורתיות, מאיר מאמרו של שריל מנדלינגר וג'ולי צוויקל. זהו נושא חשוב מאד, ומחדש, חבל שהמאמר עצמו ארוך ורווי פרטים, מה שגורם לו להיות קצת חסר מיקוד.

פרק הדיון של הספר מסכם בצורה מעניינת את המורכבות שהספר מציג בפנינו.

מאמרים אחרים בספר הם חלשים יותר, ולעיתים מעידים על יומרנות מסוימת של כותביהם. לא כל עבודת מחקר היא מחקר חלוצי (להבדיל ממחקר חלוץ – פיילוט), וכשהתואר הזה בא לתאר עבודה שנעשו רבות כמוה לפנייה – אין זה מעיד באופן חיובי על הידע של הכותבות. הצגה של מחקר בן עשר שנים, כאשר כל אורך המסע של יוצאי אתיופיה בישראל הוא עשרים שנה, זו בחירה תמוהה, בעיקר כאשר המאמר אינו מחדש מעבר לברור והידוע.

מאמרים אחרים, למרות שנוגעים בנושאים מעניינים אינם מצליחים לחדש. הבעיה המרכזית היא חוסר המשגה של הממצאים מעבר לתאור. המשגה שתביא את הממצאים לכלל אמירה מעניינת. תאור כשלעצמו יכול להיות חשוב כאשר הוא מתכוון להיות כזה. אז גם הדגש הוא אחר, יש צורך לבנותו אחרת, לא כמחקר, ואז השאלה אם מקומו בספר הזה. כפי שהדברים כעת, מתקבל, בחלק מהמקרים, משהו שאינו תיאור ואינו מאמר, מה שמשאיר תחושת החמצה, דווקא בגלל הנושאים המעניינים והחשובים שנדונים.

חלק מהמחקרים חלשים מאד גם מבחינה מתודולוגית. בעיקר בעייתית בעיני הנחצרות של חלק מן ההכללות (להבדיל מהמשגה. המשגה שקוראת שם לתופעה, נותנת לנו כלי התבוננות שבאמצעותו אנחנו יכולים לבחון תופעות נוספות, במקומות אחרים ועם אוכלוסיות אחרות. הכללה מתימרת לקבוע כלל, טוענת שממצא מסוים הוא כללי מעבר לאוכלוסיה הנבדקת). הכללות שנעשות על סמך מספר ראיונות בודדים, הן לפחות לא רציניות, ואף מטעות. גם השימוש בנתונים האיכותניים הוא במקרים רבים דל. במקרים אחרים ישנה קפיצה אל המסקנות בלי שהדרך לשם ברורה לקורא.

לסיכום: הספר הוא ספר חשוב ומעניין הן בתור משאב של ידע עבור העובדים והחוקרים את הקהילה, ובוודאי עבור הקורא הסקרן. למרות בעיותיו והבדלי הרמה הקיצוניים לעיתים שבין המאמרים, יש לו בהחלט מקום חשוב בהבאת קולן של נשים יוצאות אתיופיה לתודעת הציבור בישראל. הוא פורש יריעה רחבה של נושאים ובעיות, ובהחלט מרחיב את הדעת ואת הידע.